

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ДОБРОСОВІСНОСТІ, РОЗУМНОСТІ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ В РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

УДК 347.44(477)

На сучасному етапі розвитку права в цілому та цивільного права зокрема спостерігається тенденція до розгляду значної частини правових явищ через призму категорій моралі. Цивільне право розвивається у напрямку наближення позитивного законодавства до природно-правової ідеології. З огляду на назначене важливого значення при теоретико-правовому дослідженні будь-якого правового явища набувають правові принципи, що є ефективним засобом будь-якої правової системи виступають – прості, зрозумілі для сприйняття, чітко взаємопов'язані між собою – вони виступають теоретичною основою для законотворчої діяльності та правозастосування. В Цивільному кодексі України 2003 року [1] у ст. 3 серед загальних засад цивільного законодавства вперше на законодавчому рівні було закріплено принципи справедливості, справедливості і розумності як керівні ідеї цивільного права, згідно яких здійснюється цивільно-правове регулювання суспільних відносин, визначається характер поведінки учасників з точки зору необхідності сумлінного здійснення ними своїх цивільних прав і виконання цивільних обов'язків, шанування прав та інтересів інших осіб, моралі суспільства, турботи про власні права й інтереси, а також права та інтереси інших учасників з метою недопущення їх порушення, закріплення можливості адекватного захисту порушеного цивільного права або інтересу [2, с. 31].

Водночас, закріпивши вказані принципи цивільного права, розробники Цивільного кодексу України їх зміст не розкрили, тим самим залишивши це завдання для доктрини цивільного права та судової практики. З огляду на це та зважаючи на оціночний, абстрактний характер досліджуваних понять можна констатувати

різноманітність наукових поглядів щодо розуміння сутності та змісту добросовісності, справедливості та розумності як загальних засад цивільного судочинства. Відтак, важливого значення набуває історичний правовий досвід, що дає нам уявлення про те, який першочерговий зміст було закладено в те чи інше поняття або явище, і які етапи свого розвитку та вдосконалення вони пройшли.

Тому, цілком закономірним є звернення до римської правової традиції, адже в Древньому Римі культивувалися категорії вірності сім'ї, державі, договору, обов'язку, в основі яких лежали *fides* і *bona fides* (з лат. віра, вірність, довіра). Право, в уявленні римських юристів, повинно було забезпечувати духовний розвиток індивіда, а широке використання *bona fides* (доброї совісті) у своїй поведінці цьому сприяло.

Метою даної наукової статті є дослідження особливостей застосування оціночних категорій, а саме добросовісності, розумності та справедливості в римському приватному праві, проведення системного аналізу історії виникнення, розвитку, правової природи та місця принципів добросовісності, справедливості та розумності в системі римського приватного права.

Слід зазначити, що різні аспекти застосування принципів добросовісності, розумності та справедливості були неодноразово предметом наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них М.М. Агарков, М.І. С.М. Бервено, Т. В. Боднар, Брагінський, М. Бартошек, М. Гаррідо, Д.В. Дождев, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць, Р.А. Майданик, Й.О. Покровський, Д.Г. Павленко та інші. Водночас, й сьогодні, незважаючи на численність науково-теоретичних дорібок з досліджуваних питань, вони не втратили актуальності, оскільки відносяться до оціночних категорій, несуть природно-правовий характер, свідчать про свободу вибору особи у своїй поведінці. З огляду на це, кожен вкладає у відповідні поняття своє власне розуміння та зміст, однак завдання науковців – узагальнити певні підходи, характеристики, особливості та тенденції в межах представлених явищ, тому дослідження категорій добросовісності, розумності й справедливості залишатиметься актуальним й надалі.

Сучасне цивільне законодавство України не дає визначень категорій «справедливість», «добросовісність», «розумність», тому їх змістовне оформлення можна отримати виходячи з конкретних обставин справи. Сьогодні, як ми вже відзначили вище, поширеним є абстрактний, певний філософський підхід до визначення категорії добросовісності, в той час як для римський юристів добросовісність була категорією конкретною, наповненою відповідним предметним змістом. Як відзначає Ульпіан з цього приводу: «Жити чесно, не чинити шкоду, іншому, кожному давати те, що йому належить» (D. 1.1.10.1) [3]. Іншими словами, *bona fides* уявлялася римським юристам як чітка, зрозуміла категорія для повсякденного застосування.

М. Бартошек, досліджуючи древньоримську юридичну термінологію визначає категорії *fides*, *bona fides* як «власну чесність і довіру до чужої чесності, вірність наданому слову, моральний обов'язок всіх людей ... виконувати своє зобов'язання, у чому б воно не виражалось» або «*Fides* як суворий обов'язок слідувати власним заявам; взаємна довіра контрагентів, як правило, *bona fides*» [4, с. 131-132]. Саме завдяки такому розумінню, *fides* стала основою усіх правовідносин в Римі як між громадянами, так і іншими категоріями населення Риму, одним із основних творчих елементів римського правового мислення.

Водночас, в науці римського приватного права є й інші погляди щодо досліджуваної проблеми. Наприклад, Л.І. Петражицький висловлює позицію згідно якої поняття «*bona fides*» (добросовісність) неможна ототожнювати із чесністю чи іншими моральними засадами, відтак вираз «*mala fides*» (недобросовісність), на думку автора, недоречно ототожнювати із аморальністю. Тобто, автор оспорує позицію щодо того, що поняття «*bona fides*» несе у собі певний моральний аспект. Одразу зазначимо, що вказана позиція зазнала критики у правовій доктрині.

І.Б. Новицький в роботі «Принцип доброї совісті в проекті зобов'язального права» вказував на те, що «добра совість» (*bona fides*) за своїм етимологічним змістом містить такі елементи як знання про іншу особу, її інтереси; знання, пов'язані з певною доброзичливістю; елемент довіри; певність, що моральні основи

обороту беруться до уваги, що від них відштовхується кожен у своїй поведінці [5, с. 65].

В науковій літературі висловлюються позиції, що *fides* як категорія використовувалася вже у ранній період існування Риму, однак лише у період республіки набуває стійкості у праворозумінні та використанні щодо того, що варте довіри. Як зазначає Е. Франкель «...у всіх випадках за допомогою *fides* позначають ту рису (характеристику, якість) особи, якій довіряють...» [6, с. 134].

У загальному вигляді «добра совість» проявляється у відношенні особи, яка поважає іншого учасника правовідносин, свого контрагента, бачить його рівним собі. Добросовісність проявляється також в обачності, розумній обережності, врахуванні своїх інтересів та інтересів контрагента, виконання взятих на себе зобов'язань і прав у відповідності з об'єктивними сподіваннями на належну поведінку іншого учасника правовідносин. Таким чином, ми можемо констатувати добросовісність як презумпцію поведінки учасників приватно-правових відносин та її широке застосування, оскільки існування вказаного принципу спостерігалось у різних підгалузях та інститутах римського приватного права, а зміст конкретного правовідношення зумовлював певну специфіку змісту «доброї совісті».

Наведемо окремі приклади застосування *bona fides* у римській правовій дійсності. Наприклад, Павло у третій книзі «Запитань» пише: «Якщо заплачено більше, ніж було потрібно, і а ту частину боргу, яку можна вимагати неможливо знайти, то все (сплачене) вважається неналежно оплаченим при збереженні попереднього зобов'язання» [3, с. 533]. Тобто, для римського громадянина обманути (не виправдати довіру) є неприпустимим, особливо, якщо мова йде про безвідплатні правовідносини, про правовідносини, що, власне, ґрунтуються на довірі. Саме довіра до слова, що було дане – та міра поведінки суб'єктів правовідносин, яка є обов'язковою і беззаперечною незалежно від характеру суб'єктів (представники публічних чи приватних правовідносин, фізичні особи, юридичні особи тощо).

Яскравим прикладом прояву *bona fides* є застосування заповідальних відказів у Стародавньому Римі. Зокрема, мова йде про

фідеїкоміси (від лат. *fideicommissum* – звернення до честі іншого) – це усне або письмове розпорядження останньої волі, через яке заповідач під чесне слово зобов'язував свого спадкоємця видати третій особі всю спадщину або її частину [7, с. 215]. Як зазначав Волузій Меціан в 4-й книзі «Фідеїкоміси», «... хоча фідеїкоміс, що є предметом стимуляції, не є боргом, однак, так як він був свідомо обіцяний, то підлягає виконанню заради дотримання вірності (слову) [3, с. 133]. Тобто, виконувати чи ні встановлені фідеїкоміси – це справа совісті спадкоємця, його моральний обов'язок, а тому тривалий час за їх порушення (недотримання) покарання взагалі не передбачалося. Лише в епоху принципату фідеїкоміси отримали позовний захист [7, с. 216].

Також, *fides* являє собою певну межу, за якою мало місце зловживання правом і обман. Наприклад, Ульпіан в «Коментаріях до едикту» писав, якщо річ передана на зберігання, то поклажодавець тим самим сподівається на чесність поклажонаймача. Цей договір презюмувався як безоплатний у римській договірній системі, тому в якості контрагента обирали особу, якій довіряли і яка могла реально забезпечити схоронність майна. В тому випадку, якщо поклажонаймач не мав можливості вибору контрагента і перевірки його добросовісності («нешчасливе зберігання», вимушене зберігання), то поклажонаймач відповідав за будь-яку вину у випадку пошкодження чи загибелі переданої на зберігання речі і зобов'язаний був відшкодувати її вартість у подвійному розмірі [7, с. 174]. За інших підстав зберігання – поклажонаймач відповідав лише за умисел та грубу необережність. Тобто, в даному випадку довіра до особи, яку обирали в якості контрагента за договором зберігання відіграла важливе значення.

Саме на основі довіри, доброї совісті ґрунтувалося ряд договорів у римському приватному праві, які в подальшому отримали назву – фідуціарні договори. Серед них – договори позики, доручення, зберігання (про що ми вже відзначили), договори застави. Також до відносин, що ґрунтуються на довірі та добрій совісті ми відносимо опіку та ведення чужих справ без доручення (згодом класифіковані як квазіконтракти).

Крім матеріального права, *bona fides* була присутня у процесуальних правовідносинах. Групова особливість позовів *bona fides* полягала в тому, що суддя міг відступити від норми закону і на основі посилання на «*ex fide bona*», яким він доповнював формули, суддя при виконанні свої обов'язків міг враховувати моральний аспект поведінки сторін, тобто, керувався загальноприйнятими уявленнями про справедливість та добросовісність.

Таким чином, взаємозв'язок між певною поведінкою особи та втіленням вимог до цієї поведінки на рівні закону ми віднаходимо на конкретних прикладах римського приватного права. Категорії *fides*, *bona fides* формуються на основі загальноприйнятих для Стародавнього Риму моральних засад у формуванні міжособистісних відносин. Завдяки цьому «добра совість» стає одним із регуляторів матеріально-правових відносин (в межах інституту сім'ї, договору, недоговірних зобов'язань, спадкових відносин), так і процесуально-правових (під час здійснення судочинства у Римі), тим самим закріплюючи за собою значення загальноправового принципу. В якості певного морального аспекту *fides* уособлює в собі очікування певної належної поведінки і, водночас, кореспондує впевненість з боку іншої сторони, що обіцяне буде виконане. Тому, незважаючи на відсутність законодавчого визначення добросовісності в сучасному цивільному праві України, ми розуміємо, що це категорія, яка дозволяє трансформувати моральні норми у формальне право.

Поняття «справедливості» виникло у людському спілкуванні саме як моральна категорія, а не правова, як результат формування уявлення людей про поняття добра і зла [8, с. 38]. Принцип справедливості у римському приватному праві позначався як «*aequitas*» і розглядався як чітка і зрозуміла категорія для повсякденного застосування, орієнтир для життєдіяльності. З цього приводу Ульпіан зазначав: «По заслугам назвали нас (юристів) жрецькими, бо ми турбуємося про правосуддя, оголошуємо поняття доброго і справедливого, відділяючи справедливе від несправедливого, відрізняючи дозволене від недозволеного... прагнучи до філософії істинної, а не уявної» (D.1.1.1) [3] або «Юриспруденція є позначення божественних і людських начал, наука про

справедливе і несправедливе» [9, с. 141]. Таким чином, принцип справедливості був надзвичайно важливим у системі римського приватного права, на нього опиралися римські юристи і претори при здійсненні правосуддя, коли застосування лише правової норми було недостатньо для вирішення конкретної нестандартної ситуації.

Проаналізувавши поняття «*aequitas*» В.М. Хвостов зазначав, що «*aequitas*» «...означала принцип рівності всіх перед законом у значенні рівномірної оцінки законодавцем правомочностей та інтересів кожного члена суспільства за одним і тим же критерієм спільного блага» [10, с. 159]. В сфері правотворчості *aequitas* допомагала реалізовувати важливі економічні, соціальні та етичні аспекти, пристосовуючи діюче право до умов суспільного життя, що постійно змінювалися. *Aequitas* для Стародавнього Риму стала вираженням природно-правової справедливості, яка визначала і оцінювала діюче право на предмет відповідності його норм вимогам моральності та справедливості, була свого роду моральним (етичним) кодексом у правотворчості преторів, сенату і юристів при тлумаченні і застосуванні права.

Таким чином, справедливість полягає у такій поведінці учасників приватно-правових відносин, яка б виключала їх несправедливі дії, а ґрунтувалася б на поведінці справедливій, а саме такій поведінці, яка є не тільки правомірною з точки зору закону, а й етичною, моральною з точки зору суспільства.

Прикладом реалізації принципу справедливості в римському приватному праві є, зокрема, окремі підстави для визнання договору недійсним, а саме, договір вважається недійсним, якщо він суперечить закону або укладається з аморальною метою (*turpis causa*) [11, с. 157]. Так само, протиправною вважалася будь-яка домовленість, яка суперечила моралі або «добрим звичаям». Так, недійсним вважалося зобов'язання особи не вступати у шлюб, або розірвання шлюбу вважалося як несправедливе, безчесне діяння, якщо тільки не існували підстави для розірвання шлюбу, прямо передбачені законом. Принцип справедливості яскраво проявлявся у деліктних правовідносинах, де заподіяна шкода мала бути відшкодована у повному обсязі.

Таким чином, поняття «справедливість» виникло в першу чергу у суспільному середовищі саме як моральна категорія, а не правова, як певний результат уявлення людей про добро і зло. Однак з розвитком суспільства справедливість втрачає персоніфікований підхід, набуває правового забарвлення і характеризується як певна поведінка людей діяти належним чином з врахуванням етичних устоїв суспільства та з тенденціями до самообмеження у правовідносинах. Важливого значення при характеристиці справедливості має поняття відповідності, яка розглядається як відповідність будь-якій мірі, певним засобам, досягнення балансу між певними правами та обов'язками учасників правовідносин. Отже, якщо узагальнити викладене, то римські юристи характеризуючи «право справедливості» передбачали, перш за все, знання і уміння розуміти і розрізнити добро і зло, справедливе та несправедливе, наявне і потрібне. Підтвердженням такого розуміння справедливості римськими юристами є їх висловлювання «*nullus videtur dolo facere, qui jure suo utitur*» («ніхто не вважається таким, що вчиняє протиправно, якщо він користується своїм правом») (Гай); «*summum ius - summa iniuria*» («право доведене до абсурда – несправедливе право») (Ульпіан); «*contra legem facit, qui id facit, quod lex prohibet; in fraudem vero, qui salvis verbis legis sententiam eius circumvenit*» (вчиняє проти закону той, хто здійснює заборонене законом; вчиняє в обхід закону той, хто дотримується букви закону, обходить його зміст» (Павло) [3].

В Інституціях Юстиніана зазначалося, що «справедливість полягає у постійній та міцній вірі віддавати кожному своє». «Кожному своє» тут розглядалося як реалізація конкретним суб'єктом суспільних відносин його прав та законних інтересів, як розумне і добросовісне, справедлива їх (прав і законних інтересів) відповідність і узгодження з аналогічними правами і законними інтересами інших осіб [12].

Таким чином, несправедливими є дії осіб, навіть якщо вони відповідають букві закону, але не його змісту, тобто дії, вчинені в обхід закону («*in fraudem legis*»), які кваліфікувалися преторами наступним чином: «Бажаючи досягнути цілі, протилежної закону, сторони укладають угоду, що відповідає тексту закону, але при-

зводить до досягнення того практичного результату, з яким бореться закон... Такі угоди є нікчемні, оскільки норми права повинні застосовуватися не по букві своїй, а згідно з їх ціллю» [13, с.221]. Відтак, преторське право, ґрунтуючись на принципах та ідеях справедливості та таких поняттях як «*contra legis*» (проти закону), «*in fraudem legis*» (в обхід закону), «*bona fides*» (добра совість), «*bona mores*» (добрі звичаї) стало певним критерієм належної поведінки суб'єктів правовідносин, що виключає зловживання суб'єктивними правами інших індивідів. В подальшому за посередництвом діяльності глосаторів та постглосаторів та інституту рецепції відповідні ідеї були розвинені у правових системах країн континентального права.

Щодо принципу розумності, то він вважається одним із найзастосовуваніших у цивільних правовідносинах. Цивільний кодекс України говорить про «розумні строки» (ст.ст. 666, 670, 688), про «розумні витрати» (ст.1322), про «розумну поведінку» (ст. 12) тощо [8, с. 43]. Як зазначає у своїх наукових працях О.О. Отрадна, частіше про розумність законодавець згадує у зв'язку з виконанням договірних зобов'язань, що надає можливість деяким дослідникам стверджувати, що принцип розумності є принципом виконання зобов'язань [8, с. 44].

Термін «розумність», як і поняття «справедливість» і «добросовісність», законодавчо не визначений. У літературі панівним є твердження: розумними слід вважати дії, що їх здійснила б людина, яка має нормальний середній рівень інтелекту, знань і життєвого досвіду. Абстрактна особа, яка володіє такими якостями, може бути названа розумною людиною [8, с. 44]. Принцип розумності в ідеалі мав би визначатися з врахуванням суб'єктивного (пізнавальна здатність) та об'єктивного (збалансованість, доцільність) критеріїв. Аналізуючи категорію розумності в римському приватному праві, то видається, що принцип розумності реалізовувався у поєднанні з принципом добросовісності з огляду на притаманні їм спільні риси. Адже до спільних рис розумності та добросовісності в цивільному праві відносять їх етичний характер (морально-правова природа), а також те, що вони являють

собою певну дозволену або необхідну поведінку учасників цивільних правовідносин.

Зважаючи на викладене підсумуємо, що постійне, іноді одночасне використання законодавцем понять «добросовісність», «розумність», «справедливість» свідчить про подібність їх змістового наповнення та про суміжний характер. При цьому подібність підходів до розуміння вказаних категорій як взаємодоповнюючих простежується ще з часів римського приватного права. Адже саме на відповідних принципах базувалася римська правова система, в тому числі при здійсненні правосуддя, коли застосування тільки правової норми було недостатньо для врегулювання конкретних правовідносин. Вказані принципи, насамперед принцип справедливості, передбачали рівність усіх учасників правовідносин перед законом, рівнозначну оцінку законодавцем посягань та інтересів кожного члена суспільства на певні блага з урахуванням загальносуспільного блага. Як зазначали римські юристи: «Ius est ars boni et aequi» – тобто, «право – це наука про нормальне і співрозмірне», тобто система знань, орієнтована на виявлення і встановлення відповідності вимогам добра і справедливості як визнаним нормативним принципам суспільних відносин [11, с. 44]. Саме етичні (моральні) норми як певні імперативи були тією основою, на якій ґрунтувалася римська правова система. Саме етичним нормам та принципам, серед яких окремо виділяли за значимістю принципи добросовісності, розумності та справедливості, римські юристи надавали силу закону, вважаючи, що вони є певними правовими орієнтирами, а їх основне призначення – підтримання суспільного правопорядку. Тому, незважаючи на відсутність законодавчого визначення добросовісності, розумності чи справедливості в сучасному цивільному праві України, ми розуміємо, що це є ті категорії, які дозволяють трансформувати моральні норми у формальне право.

1. *Цивільний кодекс України: Офіційний текст / Міністерство юстиції України. К.: Юрінком Інтер, 2003. 464 с.*
2. *Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: у 2 т. / відп. ред.: В. Г. Ротань. 2-е вид. Харків: Фактор, 2010. Т. 1. 800 с.*

3. *Дигесты Юстиниана: Пер. с лат. / Отв. ред. Л. Л. Кофанов. Т. VI. Полутом 2. М.: Статут, 2005. 563 с.*
4. *Бартошек М. Римское право: Понятие, термины, определения. Москва: Юрид. лит, 1989. 448 с.*
5. *Новицкий И.Б. Принцип доброй совести в проекте обязательственного права. Вестник гражданского права. 1916. № 6. С. 56-90.*
6. *Карлявин Ю.А. Методологическое значение категорий fides (совесть), bona fides (добрая совесть) в римском частном праве. Lex Russica. № 1. 2015. С. 130-140.*
7. *Основы римского частного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін. Х.: Право, 2008. 224 с.*
8. *Отраднава О.О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2009. 240 с.*
9. *Горбунов М.А. Принципы римского права. <https://cyberleninka.ru/article/n/principles-of-roman-law>*
10. *Узурчиева Х.О. К вопросу о нравственности в римском праве. Актуальные проблемы экономики и права. № 2. 2011. С. 158-162.*
11. *Дождев Д.В. Римское частное право / под общ. ред. В.С. Нерсисянца. - 3-е изд., испр. и доп. - М.: Норма, 2008.*
12. *Институции Юстиниана. Перевод с латинского Д.Расснера. Под редакцией Л.Л.Кофанова, В.А.Томсинова. Серия «Памятники римского права». - М.: Издательство «Зерцало», 1998. 400 с.*
13. *Хвостов В.М. Система римского права. Учебник /Вступительная статья: Суханов Е.А., Томсинов В.А. - М.: Издательство «Спарк», 1996. 522 с.*

Олійник О.С. Особливості реалізації принципів добросовісності, розумності та справедливості в римському приватному праві.

У статті досліджуються та аналізуються базові, основоположні юридичні категорії «добросовісність», «розумність» та «справедливість» з точки зору їх сучасного праворозуміння та значення для сучасного цивільного права України, а також особливості їх застосування у римському приватному праві. Проаналізовано окремі джерела римського приватного права, які містять посилення на принципи «добросовісності», «розумності» та «справедливості» на основі чого зроблене висновок про те, що це є ті оціночні категорії, які дозволяють трансформувати моральні норми у формальне право.

Ключові слова: римське приватне право, рецепція римського приватного права, правовідношення, добросовісність, розумність, справедливість, етичність, оціночні категорії.

Олійник О.С. Особенности реализации принципов добросовестности, разумности и справедливости в римском частном праве.

В статті досліджуються і аналізуються базові, основопологаючі юридическі категорії «добросовісність», «розумність» і «справедливість» з точки зору їх сучасного правопонимання і значення для сучасного громадянського права України, а також особливості їх застосування в римському частному праві. Проаналізовані окремі джерела римського частного права, які містять посилання на принципи «добросовісності», «розумності» і «справедливості», на основі чого зроблено висновок про те, що це оцінювальні категорії, які дозволяють трансформувати моральні норми в формальне право.

Ключові слова: римське приватне право, рецепція римського приватного права, правовідносини, добросовісність, розумність, справедливість, етичність, оцінювальні категорії.

Olynyk O.S. Features of the implementation of the principles of good faith, reasonableness and justice in Roman private law.

The article deals with and analyzes the basic, fundamental legal categories of «fairness», «reasonableness» and «justice» from the point of view of their current legal understanding and significance for the modern civil law of Ukraine, as well as the peculiarities of their application in Roman private law.

Taking into account the estimated, abstract nature of the investigated concepts, we state the diversity of scientific opinions regarding the understanding of the essence and content of good faith, fairness and reasonableness as the general principles of civil justice. Therefore, it is an important historical legal experience that gives an idea of what initial content was laid in the concepts under study and what stages of its development and improvement they have gone through.

The article analyzes individual sources of Roman private law that refer to the principles of «good faith», «reasonableness» and «justice», on the basis of which it is concluded that these are the valuation categories that allow the transformation of moral norms into formal law. It was concluded that honesty, reasonableness and justice were in Roman private law with specific categories filled with relevant substantive content. Conscientiousness was considered in Roman private law as a reasonable behavior of a person who took into account both their own and other people's interests, due fulfillment of their obligations. The principle of justice in Roman private law was designated as «*aequitas*» and was considered as a clear and understandable category, based on the understanding of the concepts of good and evil.

Keywords: Roman private law, reception of Roman private law, legal relation, fairness, reasonableness, justice, ethics, estimation categories.